

ВПЛИВ ТРАНСКОРДОННОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ БАТЬКІВ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ЇХ ДІТЕЙ

Анотація: В статті проаналізовано масштаби і причин українського заробітчанства та їх негативний вплив на соціалізацію дітей заробітчан. Найпершим чинником, який впливає на дитячу соціалізацію, є так звана “криза від’їзду батьків”, глибинну сутність якої становить різка зміна способу життя, і виникнення сімейних дисфункцій через їхню відсутність.

Анотация: В статье проанализированы масштабы и причин украинского заработка и их негативное влияние на социализацию детей мигрантов. Первым фактором, который влияет на детскую социализацию, является так называемый "кризис отъезда родителей", глубинную сущность которой составляет резкая смена образа жизни и возникновения семейных дисфункций причине их отсутствия.

Abstract: This article analyzes the extent and causes of Ukrainian migrant workers and their negative impact on the socialization of their children of migrant workers. The first factor that affects a child's socialization, the so-called "crisis of leaving parents' deepest essence of which is a sharp change in lifestyle, and of family dysfunction because of their absence.

Ключові слова: трудова міграція, соціалізація, дистантна сім’я, життєві труднощі.

Ключевые слова: трудовая миграция, социализация, дистантная семья, жизненные трудности.

Key words: labour migration, children’s socialization, distancece family, life difficulties.

Слід зазначити, що з другої половини ХХ ст. міжнародна міграція все більше набуває глобальних масштабів; так, в останньому десятилітті

минулого століття загальна чисельність міжнародних мігрантів оцінювалася в 135-140 млн. осіб. Сьогодні її доцільно розглядати як сукупний наслідок масштабної модернізації та глобалізації демографічних, соціально-економічних, політичних, соціокультурних процесів, що характеризують сучасну динаміку суспільної життєдіяльності [1].

В авторському розумінні міграція населення – це територіальне переміщення індивідів, пов'язане зі зміною місця проживання на певний термін або постійно, незалежно від регулярності, тривалості, цільової спрямованості. Соціологічний аналіз міграції передбачає застосування інституційного, системного, функціональних підходів, в рамках яких увага акцентується на таких предметно-об'єктивних характеристиках міграції як процесуальність, системність, функціональність, а також на інституційних характеристиках і безпосередній належності їх до систем соціальної дії [2, с. 79].

Мета запропонованої статті – визначити вплив транскордонної міграції батьків на соціалізації їх дітей.

Основними завданнями виступають:

- операціоналізація понять «трудова міграція», «дистантна сім'я», «соціалізація»;*
- охарактеризування масштабів і причин українського заробітчанства;*
- визначення основних проблем в соціалізації дітей, батьки яких є трудовими мігрантами*

Мотиві потенційного трудового мігранта заробити й накопичити певні фінансові засоби може фіксуватися необхідність подолати недосконалість ринків капіталу, робочої сили, кредитування, страхування, а одним із чинників виступати доступність легального отримання закордонної візи. Слід зазначити, що мотивація кожного окремого мігранта може неодноразово змінюватися під час роботи за кордоном у процесі набуття нового соціального досвіду [3, с. 101; 4, с. 137]. Мотивація є визначальним

моментом, який виокремлює транскордонну міграцію серед інших видів транскордонних переміщень осіб.

Якщо серед загальних мотивів міграції часто зустрічаються сімейні та особисті (втеча з проблемної сім'ї, розлучення, спроба реалізувати себе в незвичних умовах або подолати емоційні травми тощо), то причини й мотиви трудової міграції як територіального переміщення з метою працевлаштування за певну винагороду є суто соціально-економічними [5]. Серед них можна виділити причини загальні, що визначають тенденції розвитку різних форм міжнародних економічних відносин (нерівномірність соціально-економічного розвитку країн, що значною мірою залежить від різних темпів накопичення капіталу, структурні зрушення в їхніх економіках, економічна політика урядів), та специфічні (істотні відмінності в рівні заробітної плати й соціального забезпечення, локальна нестача робочої сили певних спеціальностей і кваліфікацій, надлишок робочої сили в певних країнах). Трудова міграція, що передбачає перетин міжнародних кордонів, є транскордонною (міжнародною, зовнішньою). Конвенція про захист прав усіх, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 45/158 від 18 квітня 1990 р., визначає міжнародного трудового мігранта як особу, яка займатиметься, займається або займалася оплачуваною діяльністю в державі, громадянином якої вона не є. Положеннями цієї Конвенції регулюються основні питання транскордонної трудової міграції, при аналізі якої основним об'єктом дослідження виступає, як правило, акумуляція людського капіталу як ендогенного чинника економічного зростання тих чи інших країн [6, с. 79]. Починаючи з 1994 р. в державі стабільно спостерігається від'ємне сальдо міграції, відтоді лише за рахунок найбільш активних та ініціативних українців, які залишили Україну з метою працевлаштування за кордоном, загальна кількість населення держави щорічно скорочується приблизно на 90 тис. осіб [7, с. 52-81]. На жаль, однозначної інформації щодо масштабів та регіональних особливостей транскордонної трудової міграції українців немає, але аналіз існуючих даних дає підстави стверджувати, що її розміри

становлять дуже вагому частку інвестиційного і соціального фінансового ресурсу держави. За неофіційними підрахунками експертів, протягом останніх двох десятиліть за кордоном постійно працюють від 2 до 7 мільйонів українців, хоча дані окремих дослідників можуть між собою істотно різнитися. Згідно ж з оцінками незалежних експертів, масштаби міграційних поїздок українських громадян за кордон на початок 2008 р. коливалися в межах від 4 до 7 млн. осіб (від 8,6% до 15,1% чисельності всього населення України та від 19,5% до 34,1% економічно активного населення працездатного віку). Найбільше трудових мігрантів постачають за кордон західні області України, де станом на 2005 р. 21% усіх сімей становили сім'ї, хоча б один із членів яких мав досвід тимчасової роботи за кордоном [8].

Наявність масштабної транскордонної трудової міграції свідчить про порушення соціальної структури на рівні суспільства, яке виражається в невідповідності кількості робочих місць кількості людей, які потребують роботи. Ще серйозніша проблема полягає в тому, що Українською державою не забезпечуються соціально-економічні умови, які дозволяють громадянинові чесно заробляти засоби для підтримання гідного своїм здібностям рівня життя. Чесна і сумлінна праця у сучасній Україні в більшості випадках винагороджується в мізерних обсягах, а іноді і з запізненням. Середня заробітна плата в середньому в 5-50 разів нижча від заробітної плати у країнах Європи. За такої ситуації чимало осіб, професія яких у цивілізованих країнах вважається престижною, в Україні фактично опинилися в положенні маргіналів, позбавлених на своїй батьківщині навіть перспектив на нормальне життя, а не на фізіологічне існування.

Загалом серед усіх економічних мотивів, які змушують українців виїжджати працювати за кордон, самі трудові мігранти називають потреби в матеріальному забезпеченні сім'ї (часто лише на рівні повсякденного відтворення), покращенні житлових умов (як правило, будівництві чи ремонті житла), придбанні товарів тривалого вжитку, поверненні боргів,

накопиченні коштів на лікування, оплату навчання дітей у вищих навчальних закладах, накопиченні стартового капіталу для заснування власного бізнесу [5]. За даними Інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка (2006 р.), серед мотивів виїзду за кордон на заробітки бажання оплатити навчання дітей назвали 86%, будувати житло чи покращити житлові умови – 72%, забезпечити гідний рівень життя своїх близьких – 69%, повернути борги – 59% опитаних [9].

Можна констатувати, що мотиви матеріального забезпечення сім'ї поєднуються з бажанням досягнути нового якісного рівня життя своєї сім'ї, в тому числі за рахунок інвестування в освіту дітей. Безумовно зазначені процеси накладають відбиток на соціалізаційні процеси серед дітей трудових мігрантів. Слід звернути увагу, що через відсутність (складність) батьківського контролю за витрачанням коштів, ефективність таких інвестицій часто виявляється низькою. Діти, які здобули престижну освіту, не мають можливості знайти гідно оплачувану роботу за своєю спеціальністю (у тому числі через погану якість отриманих знань), що поєднуючись з батьківським досвідом переданим дітям у ході соціалізації стимулює появу нової хвилі мігрантів.

Слід зазначити, що для більшості українських трудових мігрантів праця за кордоном є основним джерелом існування їхніх сімей; більше того, значна їх частина розглядає транскордонну трудову міграцію не як альтернативний спосіб реалізації своєї економічної активності, а як єдину можливість реалізувати свій трудовий потенціал за адекватну винагороду [10].

Аналізуючи причини транскордонної трудової міграції українців у суб'єктивному аспекті, є сенс звернутися до висунутого в рамках теорії інтегрального синтезу американського соціолога ХХ ст. П. Соркіна принципу поляризації, згідно з яким тенденція до моральної індиферентності й рутинної поведінки посилюється в періоди загострення соціальних криз або "малих соціальних революцій", коли більшість людей шукають гедоністичного задоволення потреб, а меншість орієнтована на релігійну чи

іншу альтруїстичну активність. Соціальна криза викликає зміну не лише в поведінці особистості, але й у її психології, ідеології, віруваннях, соціальних цінностях; вона гальмує процеси соціалізації особистості і сприяє її біологізації. Отже, соціальна криза в Україні змінила соціальні цінності, причому в офіційній пропаганді це виглядало як зміна класових цінностей на загальнолюдські. Однак російський автор Н. Нікандров вважає, що фундаментальні загальнолюдські цінності не були покладені в основу суспільного життя, зокрема соціалізації і виховання дітей; більше того, сьогодні навіть у західних країнах все частіше говорять і пишуть про втрату загальнолюдських цінностей [2, с. 20-43]. Натомість відбувається масове розповсюдження соціально привабливої міфологеми швидкого збагачення і світогляду, ядром якого є матеріальне споживання.

Приймаючи рішення про виїзд на заробітки за кордон, більшість українців усвідомлюють потенційні ризики й можливі негативні наслідки такого кроку: розлучення з сім'єю, зниження професійного рівня, дискомфорт, пов'язаний з інтеграцією в нове культурне середовище. Потенційні ризики нелегального працевлаштування за кордоном значно розширюються і включають можливу дискримінацію та приниження людської гідності, ненормований робочий день, недотримання техніки безпеки на виробництві, загрозу депортації, неможливість отримання кваліфікованої медичної допомоги через відсутність медичного страхування, відсутність гарантій щодо отримання зароблених грошей, залежність від кримінальних елементів, яка нерідко спричиняє загрозу свободі пересування, здоров'ю, життю. Проблему ускладнює те, що переважна більшість українців працює, а нерідко й перебуває за кордоном саме нелегально, тобто поза правовим полем відповідних держав [6]. Посередницькі структури, які займаються вербуванням громадян України для нелегальної роботи за кордоном, не беруть на себе відповідальності за соціальне й медичне страхування трудових мігрантів за кордоном на випадок непередбачуваних наслідків. Чимало нелегальних трудових мігрантів наражаються на ризик

стати жертвами "торговців людьми" й бути залученими до сексуального рабства чи примусової праці [9]. Інші негативні наслідки полягають у тому, що, виїжджаючи на заробітки за кордон, українці, незалежно від освіти, фаху і кваліфікації, змушені виконувати роботи, що не вимагають освіти і кваліфікації, нерідко на важких, шкідливих для здоров'я, небезпечних виробництвах, отримуючи при цьому значно більшу винагороду в порівнянні з винагородою кваліфікованої праці на батьківщині, яка, однак, є істотно заниженою за стандартами країни-реципієнта робочої сили.

Основний негативний вплив явища транскордонної трудової міграції на соціалізацію дітей заробітчач пов'язаний із феноменом "розірваності" сім'ї та її дисфункціональністю як наслідком розірваності. За словами більшості українських транскордонних трудових мігрантів, їхні сім'ї залишаються в Україні – їх називають "розірвані" або "розділені". Як засвідчують результати дослідження, проведеного Міжнародною організацією з міграції (2009-2010 рр.), основною причиною неможливості возз'єднання з дітьми за місцем роботи мігрантів є їхній незадовільний соціальний статус, який суб'єктивно не дозволяє соціалізувати дитину відповідно до суспільних вимог даної країни [5]. У розірваних сім'ях спостерігається відчуження між їхніми членами через часову і просторову дистанцію, тому ці сім'ї належать до дистантних. Якщо в них зберігаються зв'язки, вони здійснюються в емоційно-комунікативній площині (усвідомлення себе членом сім'ї) та через безпосередні, телефонні й поштові контакти. Слід підкреслити, що серед усіх українських дистантних сімей переважну більшість сьогодні складають саме сім'ї заробітчач, які сезонно чи протягом тривалого часу працюють за кордоном [2]. Виїзд членів таких сімей, зокрема дітей, за кордон здебільшого ускладнений через необхідність отримання віз; так само ускладнений, а іноді унеможливлений приїзд мігрантів на батьківщину, особливо якщо вони перебувають за кордоном на нелегальному положенні. Чимало мігрантів не можуть легально забрати своїх дітей до країн, де вони працюють, нелегальне ж транспортування дітей дуже дороге й небезпечне. Через це возз'єднання

родини у країні перебування трудового мігранта є дуже рідкісним явищем [5].

Найпершим чинником, який впливає на дитячу соціалізацію, є т. з. "криза від'їзду батьків" і виникнення сімейних дисфункцій через їхню відсутність, адже основним чинником сімейної соціалізації виступає інститут батьківства; його динамічну структуру з точки зору соціалізуючого впливу складають батьківські цінності, ставлення, очікування, почуття, позиції, відповідальність, стилі виховання тощо [11]. Глибинна сутність даної кризи полягає у різкій зміні способу життя дитини, яка суперечить життєвим стереотипам, що склалися протягом тривалого часу. Про наявність різких змін у житті дитини, пов'язаних із від'їздом батьків на заробітки за кордон, свідчать результати досліджень, проведених у Литві на базі кафедри соціальної педагогіки педагогічного факультету Клайпедського університету (2004-2006 рр.); згідно з ними, 7% таких дітей переїжджають в інше місто, 9% змінюють навчальний заклад, 13% переселяються в іншу домівку [11]. Можна зробити припущення, що в житті закарпатських заробітчани відбувається менше зовнішніх змін, але глибина внутрішньої кризи, яку виміряти неможливо, є аналогічною. Як свідчать результати аналізу зізнань багатьох дітей українських транскордонних трудових мігрантів, момент від'їзду когось із батьків за кордон на тривалий термін спричиняє глибоку внутрішню кризу. Це підтверджують і результати досліджень, проведених у Литві: відповідно до них 81% дітей на момент від'їзду батьків відчують сум і розпач, 56% – страх перед майбутніми змінами, 47% – тривогу за майбутнє; при цьому 49% опитаних дітей плакали, 39% сподівалися, що батьки передумають. На думку російського соціолога Л. Чурилової, саме кризові, переламні моменти в житті дитини викликають різкі зміни ситуацій соціального розвитку, реконструкцію модусів адаптивної поведінки, що склалися раніше; це може призвести до дезадаптації поведінки й відхилень у процесах соціалізації [2].

Потенційно притаманні сім'ям транскордонних трудових мігрантів, проблеми пов'язані з невиконанням чи не повною мірою виконанням виховних, господарсько-побутових, дозвільних, емоційних функцій сучасної сім'ї, функції первинного соціального контролю та інтимного спілкування, тобто є за цією ознакою сім'ями дисфункціональними. Порушення будь-якої функції сім'ї порушує систему взаємних стосунків і впливів, яка фактично перетворює сім'ю на унікальне в плані соціалізаторської ролі духовне утворення. Факт невиконання чи неповного виконання сімейних функцій у багатьох дистантних сім'ях підтверджується значною питомою вагою серед них таких сімей, що розпалися. Так, за 2009-2011 рр. в Україні фактично розпалася майже кожна третя сім'я транскордонних трудових мігрантів; 53% дітей у новоутворених неповних сім'ях залишилися з матір'ю, 5% – з батьком, 36% опинилися під опікою інших членів сім'ї, 6% були влаштовані в державні заклади опіки [11].

У психологічному плані негативний вплив перш за все пов'язаний з турботою за батьків, хвилюванням і стресами, адже переважна більшість дітей заробітчач розуміє сутність ризиків, з якими стикаються їхні батьки за кордоном. Важка фізична праця та її несприятливі умови часто призводять до травматизму і втрати батьками працездатності. У випадках важкої травми, депортації чи навіть загибелі трудових мігрантів їхні сім'ї іноді стикаються, крім психологічної травми, ще й з появою та необхідністю виплати боргів, оскільки чимало заробітчач беруть у борг певну суму коштів для виїзду за кордон. Для деяких батьків, які були травмовані на заробітках і повернулися додому, властиві симптоми посттравматичних стресових розладів, що також позначається на соціалізації їхніх дітей. За свідченням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, частішають випадки смерті українських нелегальних трудових мігрантів за кордоном, основними причинами яких є нещасні випадки на будівництвах і виробництвах, дорожньо-транспортні пригоди, вбивства з метою пограбування, акти суїциду (в т. ч. у пенітенціарних установах) [10].

Зафіксовані випадки, коли батьки зникають за кордоном, і діти за відсутності жодного офіційного статусу сироти чи напівсироти опиняються без засобів для існування.

Проблеми можуть залишатися чи виникати й після повернення батьків додому. По-перше, вони пов'язані з відновленням розірваних протягом певного часу емоційних стосунків, по-друге, з припиненням фінансового постачання з-за кордону, адже чимало дітей транскордонних трудових мігрантів сприймають батьків як постійних "банкоматів". Інша проблема полягає в тому, що батьки, які повертаються з-за кордону з грішми, а також їхні сім'ї ризикують стати об'єктами пограбувань, збройних нападів, шантажу й рекету. На велику небезпеку наражають дітей і спроби деяких батьків забрати їх до себе в нелегальні способи, адже простежити подальшу долю дитини, яка перетинає кордон за підробленими документами, майже неможливо.

Зважаючи на специфічність процесів соціалізації у сім'ях транскордонних трудових мігрантів, яка впливає з негативних впливів на соціалізацію самого феномена заробітчанства, а також на те, що діти транскордонних трудових мігрантів не мають офіційного статусу, вкрай важливо дефініціювати це поняття й чітко визначити рамки віднесення дітей до цієї категорії.

Деякі дослідники відносять дітей трудових мігрантів до соціальних сиріт – особливої соціально-демографічної групи дітей, позбавлених за наявності живих батьків батьківського піклування із соціально-економічних, моральних, психічних, медичних причин. На перший погляд це здається коректним, адже поняття "соціального сирітства" в широкому розумінні включає не лише дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, але й дітей, батьки яких не можуть або не бажають виконувати свої батьківські обов'язки, дітей, які перебувають у соціально небезпечному становищі в неблагополучних сім'ях. Соціальні сироти – це групи дітей, які відчужені як від сім'ї, так і від суспільства; вони мають біологічних батьків і

в рамках державних функцій формально включені в процес соціалізації, але при цьому залишаються без фактичного піклування батьків. Статус соціальних сиріт мають діти, батьки яких позбавлені батьківських прав, перебувають у лікувальних закладах, місцях позбавлення волі, визнані недієздатними, безвісно відсутніми чи померлими.

З іншого боку, батьки дітей транскордонних трудових мігрантів не позбавлені батьківських прав, вони не відсторонилися від виконання батьківських обов'язків; більше того, як правило, вони краще за інших виконують обов'язок матеріального забезпечення дітей. Їхні діти відчують специфічні негативні соціалізаційні впливи і труднощі на шляху соціалізації, але вони здебільшого повноцінно включені в соціалізаційний процес. Отже, це підтверджує існування потреби у визначенні особливого статусу дітей транскордонних трудових мігрантів. Однак проведені теоретичні дослідження з використанням вторинних даних не дають можливості чітко виявити ті специфічні проблеми та власне проблеми соціалізації, що виникають і дітей даної категорії, що вимагає ж проведення подальших численних емпіричних досліджень.

Література:

1.Методология и методы изучения миграционных процессов: Междисциплинарное учебное пособие / Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля. – М.: Центр миграционных исследований, 2007. – 370 с.

2.Ігнатоля Н. І. Вплив соціального середовища на розвиток економічних практик самозабезпечення населення закарпатського регіону / Н. І. Ігнатоля, В. О. Рюль // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Вип. 16. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 351-357.

3.Дорошенко Л. С. Демографія / Л. С. Дорошенко. – К.: МАУП, 2005. – 112 с.

4.Юдина Т. Н. Социология миграции: Учебное пособие для вузов / Т. Н. Юдина. – М.: Академический Проект, 2006. – 272 с.

5.Ровенчак О. Українські трудові мігранти в Греції (гендерний аспект) / Ольга Ровенчак, Вікторія Володько / Західна аналітична група. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/print.php?articleid=3491>

6.Ігнатоля Н. І. Міграція населення як об'єкт соціологічного аналізу / Н. І. Ігнатоля, В. О. Рюль // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – Випуск 42. – Київ-Одеса-Запоріжжя, 2008. – С. 78-84.

7.Лукашевич Н. П. Психология труда: Учебное пособие / Н. П. Лукашевич, И. В. Сингаевская, Е. И. Бондарчук. – 2-е изд., доп. и перераб. – К.: МАУП, 2004. – 112 с.

8.Паніна Н. В. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг / Н. В. Паніна. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – 94 с.

9.Стан виконання державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р. в Україні: результати моніторингу за 2007-2008 рр. / Заг. ред. К. Б. Левченко / Міжнародний жіночий правозахисний центр "Ла Страда - Україна". – К.: Україна, 2009. – 72 с.

10.Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна доповідь уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (2002 р.) // [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/>.

11.Гордієнко Н. В. Соціально-педагогічні засади профілактики деформацій у соціалізації дітей з сімей трудових мігрантів / Н. В. Гордієнко, А. Ю. Ізотова. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vchu/N123p048-051.pdf